

••••• pöönig

AJALOOGA MAJAD, AIAD JA
DISAINIKLASSIKA

Nr. 4 (23) / talv 2020

TAPEEDID

JÕULUTUNDEGA KODU STALINISTLIKUS MAJAS / MORGENSTERNI SAAL
MEISTER: KALLIGRAAF TATIANA IAKOVLEVA / ANIJA MÕISA TAPEEDILEID
PANORAAMTAPEEDID / MÜRGISED PIGMENDID TAPEETIDES / AIAAJALUGU: TOATAIMED AJALOOS
DISAINIKLASSIKA: EESTIST LEITUD TAPEETIDE TOOTJAD / STILIAABITS: TAPEEDIMUSTRID
TÖÖDUKULTUUR: SAJANDI NAINELI ALIISE MOORA / RESTAUREERIMINE: KAHHELAKHJUD
ALEVITE PÄRLEID: KILINGI-NÕMME

> Johann
Michael Sattleri
panoraa maal,
mida saab näha
Salzburgis
Sattlermuseumis.

PANORAAMTAPEEDID – PIIRIDETA KUNSTITEOS

Kadri Kallaste

ILLUSTRATSIOONID: EESTI AJALOOMUUSEUM,
EESTI RAHVA MUUSEUM, AUTORI KOGU

1800. aastal toimus Ameerika leiutaja Robert Fultoni eestvedamisel Pariisis esimene panoraa maalide näitus. Teoste eksponeerimiseks ehitati kaks rotundi. Sündmuse erakordsust tunnistab tänaseni säilinud tänavanimigi – Rue des Panoramas. Suureformaadilise panoraa maali idee oli aga saanud alguse juba kümmekond aastat enne Pariisi näitust, mil iiri kunstnik Robert Baker selle patenteeris. Tema eesmärk oli luua piirideta maal, mida poleks võimalik ühekorraga visuaalselt haarata ja mis pidi vaatajale jätma mulje, et ta on teleporteerunud teise ruumi ja võib-olla ka aega. Olenevalt inimese nägemisteravusest võis kuluda minuteid mõistmaks, et tegemist on vaid detailselt maalitud kujutisega.

19. sajandil maaliti sadu panoraa maale, kuid kinematograafia tulekuga huvi nende vastu taandus. Paljud panoraa maalid olid valmistatud nii, et neid sai vajadusel kokku rullida ning uues asukohas

eksponeerida. Kui paikseid panoraa maale on tänapäevani säilinud umbes kahekümne ringis, siis rändavatest maalidest on alles vaid üks näide kogu maailmas: niinimetatud Sattleri panoraa mi, mis kujutab Salzburgi linna ja seda ümbritsevat maastikku, saab tänapäeval näha täies hiilguses Salzburgis Sattlermuseumis.

MAALIST TAPEEDIKS

Aina populaarsust kogunud maaliformaat jäi silma Prantsuse tapeeditootjatele. Kahe 1797. aastal asutatud tapeedifirma, **ZUBERI** ja **DUFOURI** omanikud vaimustusid Fultoni üritusel nähtust sedavõrd, et võtsid ette erakordselt suure väljakutse – tõlkida panoraa maali idee ümber tapeedikunsti. Milleks piirduda vaid maalitud üksikeksemplaridega, kui ühest kujutisest saaks toota mitmeid koopiaid?

< Detail Dufour et Cie manufaktuuris trükitud panoraamtapeedist „Les Sauvages de la Mer du Pacifique“. Tapeet kannab lugu sellest, kuidas maadeavastaja kapten James Cook 1779. aastal Hawaii hukkus.

Peamiselt 1800.–1855. aastatel loodud panoraamtapeedid jäid kitsalt Prantsuse (Pariisi, Lyoni ja Rixheimi) manufaktuuride tooteks, mistõttu on kõikide selle tootegrupi esindajate originaalnimed prantsuskeelsed, näiteks „Les Sauvages de la Mer Pacifique“, „Amor et Psyché“, „Les Combats des Grecs“, „Renaud et Armide“, „Les Jardins Français“ ja nii edasi ja nii edasi. Tegemist on ajalooliste tapeetide valdkonnas seni kõige paremini dokumenteeritud tapeeditüübiga, mille puhul on teada peaaegu kõik kompositsioonid ja nende tootjad. Just nimelt tootjad, mitte kujunduse autorid, sest tapeedimanufaktuurid hoidsid tapeedikujundusi loonud kunstnike identiteedi kiivalt saladuses ning tänapäevalgi tuginevad ajaloolased tapeediautoritele viidates vaid oletustele. Olgugi et panoraamtapeete kujundati ja toodeti peamiselt 19. sajandi I poolel, trükitakse mõningaid kompositsioone veel tänagi. Selle valdkonna staažikaim tapeeditootja on Rixheimis tegutsev **ZUBERI** manufaktuur.*

> Detail Dufour et Cie kuulsast panoraamtapeedist „Les Incas“, mis kujutab Hispaania konkistadoori vallutusretke Inkade impeeriumisse kui sõbralikku külaskäiku.

TEEMAD PANORAAMTAPEETIDEL

Kui panoraamalaude autorid kujutasid oma töödel enamasti linna- ja maastikuvaateid, siis tapeeditootjad lähenesid formaadile tunduvalt loomingulisemalt. Esimesed panoraamtapeedid kujutavad stseene kaugetest eksootilistest kultuuridest: inkade impeerium, Vaikse ookeani saarestikud, Jaapan, Hiina; leidub ka Antiik-Kreeka ja -Rooma mütooloogiat ning Euroopa kirjandusteoseid kujutavaid panoraamtapeete. Üllatavalt palju käsitleti militaarteemat, eriti Napoleoni sõdade lahinguid. Alates 1840. aastatest hakkas inimvorm tapeetide kujundusest järk-järgult kaduma – see asendus rikkalike loodus- ja maastikuvaadetega, mis kujutasid erinevaid Euroopa paiku (Prantsusmaa, Šveits, Itaalia), aga ka palju kaugemate piirkondade loodust, näiteks vihmametsi ja jäämägesid.

* Huvilised saavad firma kodulehel vaadata panoraamtapeetide trükkimisprotsessi tutvustavat lühikest videot: zuber.fr

MAHUKAS TÖÖPROTSESS

Eesti keeles on peale prantsusepärase **PANORAAM-TAPEEDI** (*papier peint panoramique*) kasutusel ka saksa-pärane sõna **PILT-TAPEET** (*die Bildtapete*). Sarnaselt tavalistele mustriga tapeetidele trükiti panoraamtapeete viljapuupuidust lõigatud trükiplokkidega. Panoraamtapeetide detailrikkad kompositsioonid eeldasid suurt trükiplokkide hulka, värvilise kujunduse puhul võis see ulatuda tuhandeteni. Iga tooni trükkimiseks oli vaja ühte plokki. Kui sama tooni detailid jaotusid üle ühe üksiku paani, läks nende trükkimiseks vaja mitut plokki. Panoraamtapeedi paanide arv jäi üldjuhul 24–32 vahele. Ühe paani laius on umbes 50 cm. Kui korrutada see arv kolmkümne kahega, saame ühe panoraamtapeedi maksimaalseks laiuks mammutlikud 16 meetrit!

Nagu mainitud, kujutavad panoraamtapeedid välist keskkonda: linnu, parke, maastikke, loodust. Väga olulise osa igast kompositsioonist moodustab taevast, see teostatakse tapeeti trükkima asudes alati esimesena. Trükkimiseks kasutatav liimvärv kantakse laiade pintslitega ühtlaselt paberipaanile.

See on panoraamtapeedi valmistamisel kõige nõudlikum etapp, sest iga paani taevalaotuse sujuv tonaalne üleminek, näiteks sinakamast kollakamaks, peab haakuma naaberpaanide viimistlusega. Valminud taevapind jäetakse trükikoja lae alla kinnitatud siinidele ööseks kuivama ja nii tehakse iga järgmise trükitud tooni puhul, ükskõik kui väike värske detail ka poleks. Seega, kui paani trükitakse kahekümne eri tooniga, kulub selleks ajaliselt kaksikümmend päeva.

Enne 1830. aastate lõppu valmistatud tapeedid trükiti eraldi paberipoognatest moodustatud paanidele, hiljem aga tööstuslikult rullina toodetud aluspaberile – selle järgi on hea tapeete dateerida. Populaarseid panoraamtapeete, nagu näiteks „Amor et Psyché“ ja „Eldorado“, on aga trükitud nii kaltsupaberile kui tööstuslikult toodetud paberile.

▼ Detail Zuber et Cie manufaktuuri panoraamtapeedist „Les Jardains Francais“, millel idüllilised pargivaated ampiirriietuses nooblite inimestega.

◁ Detail Amori ja Psyche armastuslugu kujutava panoraamtapeedi „Histoire de Psyché“ paanist. Selle servale on trükitud stseeni pealkiri ja järjekorranumber, mis tapeedi paigaldamisel eemaldati või üle kaeti.

Tulenevalt panoraamtapeedi suurusest rulliti see harva kliendi ees kogu suuruses lahti. Selliste suureformaadiliste toodete turustamiseks vormistati reklaammaterjalid, mis lisaks tapeedi miniatuursele kujutisele hõlmasid ka detailset seletust, kuidas tapeeti installeerida. Selleks, et installeerimine lodusalt sujuks ning stseenid omavahel segamini ei läheks, trükiti paanide alumisse serva järjekorranumber. See osa paanist lõigati tapeedi paigaldamisel ära või kaeti (puit)lambriiga.

PAIGALDAMINE

Panoraamtapeete on üldjuhul kasutatud suurtes seltskonna võõrustamiseks mõeldud ruumides – söögitoas, piljardisaalis või talveaias. Selline seinakate pidi viitama võõrustaja jõukusele ja heale maitsele, aga ka tema jaoks olulistele teemadele.

Panoraamtapeedi kujundus võimaldab luua katkematu visuaalse jutustuse. Lähtuvalt ruumi omadustest polnud see alati võimalik, sest tapeedi paigaldamisel tuli arvestada uste ja akendega. Sellest lähtuvalt oli tapeedi kompositsioon jaotatud stseenideks. Nende visuaalseks eraldamiseks kujundasid kunstnikud puude ja kivirahnude gruppe, mis polnud tapeedi narratiivi seisukohalt olulised ning millest võis ruumipuudusel loobuda. Nimetatud võte võimaldas jaotada tapeedikujunduse stseenideks ja neid eraldi kompositsioonidena paigaldada. Tapeeditootjad arvestasid ka ruumide kõrguse erinevusega: selleks oli iga tapeedipaani varustatud piisavalt kõrge taevaosaga, mida sai madalamate ruumide puhul kärpida. Ruumi harmooniline mõju sõltus üksikute stseenide õigest paigutusest. Kui ruumi gabariidid ei võimaldanud eksponeerida tervet kujundust, võis omanik sellest valida vaid teatud stseenid, mis teda rohkem kõnetasid. Stseenide eraldi eksponeerimiseks kasutati tihti paberile trükitud ehisdetaile, nagu bordüürid, karniisid, pilastrid ja tahveldised. Neid omavahel kombineerides loodi kordumatuid seinakujundusi. Et seina äärde paigutatud mööbel ei muudaks tapeedil kujutatud stseenide jälgimist keeruliseks, asetati tapeedil kujutatud horisont

> Lohu mõisa saal pärast 1905. aasta rüüstamist. Seinal on näha „Don Quijote“ panoraamtapeet, mis on jaotatud eraldi stseenideks ning kombineeritud heleda ühetoonilise taustaga. (Foto: Eesti Rahva Muuseum)

vaatleja silmade kõrgusele ehk põrandast umbes 150–170 cm üles.

Ruumile tervikliku muljet andmiseks tapetseeriti sageli ära ka ustepealsed alad ehk supraported. Sinna kleebiti tapeedist kas taevast kujutav osa või mõni väiksem kompositsioon, mis sobis tapeedi tooni ja motiividega, kuid ei moodustanud siiski osa narratiivist. Kuna panoraamtapeedid olid hinnalised, kleebiti need üldjuhul raamidele pingutatud lõuendile ning kinnitati tahveldise kohale – see võimaldas tapeedid seinalt eemaldada ja näiteks kolimisel endaga kaasa võtta.

PANORAAMTAPEEDID EESTIS

Seni teadaolevalt on Eestis säilinud vaid üks panoraamtapeet. Tegemist on Pariisi manufaktuuri **JACQUEMART JA BÉNARDI** (Jacquemart et Bénard) töökojas trükitud panoraamtapeediga „Don Quijote“. Tuginedes Odile Nouvel-Kammereri raamatu „French Scenic Wallpaper 1795–1865“ põhjalikule kataloogile, trükiti esimesed „Don Quijote“ koopiad 1819. aasta paiku. **LOHU MÕISAS** asunud tapeet osteti ühelt Leedus peetud oksjonilt 1825. aastal, mil mõis kuulus kindralleitnant Gotthard August von Helfferichile (1776–1843). Ilmselt keskendus sõjaväelasekarjäärist erru läinud ja värskelt abiellunud mees

sel ajal oma pere jaoks moodsa kodu sisustamisele. „Don Quijote“ rippus esialgu Lohu mõisa saalis. Üllataval kombel oli see kleebitud otse seinale ilma lisanduvate aplikatsioonideta. Ainsa vormistava võttena maaliti iga eraldi eksponeeritud stseeni ümber lihtne tumehall raam. 1905. aastal tehtud ülevõttel on tapeedid ümbritsetud ühtlase heleda taustaga, mis võis olla tühetooniline paber. Raske on uskuda, et nii peene seinakatte puhul jäeti muu pind viimistlemata.

Tapeet eemaldati 1950. aastate lõpus selle alt avastatud saksa graafiku ja maastikumaalija Christian Gottlieb Welté (1745/49–1792) loodud seinamaali eksponeerimise eesmärgil. Tapeedi väärtust ei tohiks siinkohal seinamaalinguga võrreldes kindlasti väikeseks pidada, kuna panoraamtapeedid olid Euroopa kõrgklassi seas väga kõrgelt hinnatud ning nende soetamine viitas peenele, moekale maitsele.

Eesti Ajaloomuuseumi kogusse kuuluvad tapeedid restaureeriti ja dubleeriti lõuendalusele Moskvas. Huvitava faktina tuleks välja tuua, et 1960ndatel on Eesti NSV Ajaloomuuseum saatnud Lohu mõisa panoraamtapeedist mõned muuseumi templiga varustatud fotod Saksa Tapeedimuuseumile (Deutsches Tapetenmuseum / DTM), mille arhiivis on need veel tänaseni alles. DTM kaardistas siis ja

^ Don Quijote võitlus tuuleveskitega
Lohu mõisa panoraamtapeedil.
(Foto: Eesti Ajaloomuuseum)

kogub veel tänapäevalgi informatsiooni kõikjal maailmas leiduvate panoraamtapeetide ja nende seisukorra kohta.

„Don Quijote“ terviklik kujundus koosneb 32 paanist, neist on Eesti koopia puhul säilinud 20 paani. Sellel kajastuvad Miguel de Cervantese (1547–1616) teosest paljud olulised episoodid, sealhulgas Don Quijote rüütliks löömine, võitlus tuuleveskitega ning Sancho Panza võõrastemajas.

Teine panoraamtapeet, mille olemasolu tõestavad vaid ajaloolised ülesvõtted, kaunistas Tartu lähedal asuva **MEERI MÕISA** söögisaali seinu. „Renaud et Armide“ nimelist tapeeti toodeti Prantsuse tapeeditootja **DUFOURI** manufaktuuris alates 1831. aastast. 19. sajandi II poolel ostis üks teine tuntud Prantsuse tapeeditootja Desfossé et Karth tapeedi trükiplokid ja autoriõiguse mainitud ettevõttelt üle. Seetõttu on keeruline öelda, kui vana Meeri mõisa panoraamtapeet oli ning kus see täpselt toodeti. Kirjandusest teame, et tapeedi algne kujundus koosnes 32 paanist. Meeri mõisa ajaloolised ülesvõtted võimaldasid kokku lugeda 14 paani.

Kahjuks pole algselt väga värviküllasest tapeedist tänaseni säilinud ühtegi fragmenti. Võimalik, et nii tapeet kui muud dekoratiivsed detailid eemaldati 1950ndatel mõisas toimunud suuremate ehitustööde käigus. Kui Don Quijote on eestlastele üldjuhul tuttav, siis Renaud' ja Armide lugu on siinkandis vähem tuntud. Sellest armastajatepaarist, ristsõdalasest Renaud'st ja eriliste võimetega Damaskuse printsessist Armidest, jutustavad mitmed ooperid. Kuulsaim neist on Jean-Baptiste Lully (1632–1687) komponeeritud ooper „Armide“, mida peetakse üheks parimaks Prantsuse barokkmuusikateoseks.

Tõenäoliselt polnud see juhus, et panoraammaalid ja -tapeedid tulid moodi ajal, mil Napoleoni sõdade tulemusena oli rahvusvaheline reisimine piiratud. Kui muud üle ei jäänud, toodi kauged tsivilisatsioonid, kultuur ja loodus tapeedi peal koju kätte. Panoraamtapeete võib vaadelda 19. sajandi eskapismi-ilminguna: see lasi rikastel majaomanikel endale meelepärase turvatsooni luua, kuhu vajadusel välise maailma eest tõmbuda. Siinkohal võib tõmmata paralleeli praeguse olukorraga maailmas, mil meile kõigile teadaoleval põhjusel ei saa enam vabalt ringi reisida. Soovis olla mujal pole midagi uut – ilmselt on üha rohkem kasutust leidva virtuaalreaalsusegi alged peidus just panoraammaalides ja -tapeetides.

> Meeri lastekodu lapsed mängu-
toas, mille seinu katab panoraam-
tapeet „Renaud et Armide“.
(Foto: Eesti Rahva Muuseum)

VÄIKE PILT

∨ Detail Saksa Tapeedimuseumi
kogus olevast „Renaud et Armide“
panoraamtapeedist.

